

מדוע אני חוזרת שוב ושוב לספרו של אהרן מגד 'החי על המת'?

'החי על המת' הוא כמדומני ספרו הראשון שבו העמיד במרכז הזירה את עולם הספרות, על אורותיו וצלליו, אמיתותיו ונכליו

זיוה שמיר | 27.03.26

את ספרו של אהרן מגד קראתי בשנת פרסומו (1965), עוד לפני שזכה להידפס במהדורות חוזרות ותורגם לשלל שפות זרות. באותה שנה התקבלתי לחוג לספרות אנגלית באוניברסיטה והוקסמתי מהרומנים האנגלו-אמריקאיים הנפלאים שפרופ' מאיר רוסטון לימדנו. אף על פי כן, לא החמצתי את קריאת 'החי על המת', שעליו העיד מחברו בחיוך: "סבורני שמעטים הסופרים בארץ שזכו לפרסום כה רב על ספרים שכתבו, כשם שזכיתי אני על ספר שלא כתבתי".

האירוניה הייתה חדה כתער: כזכור, יונס רבינוביץ, גיבורו של מגד, מקבל מקדמה נדיבה בעבור כתיבת ביוגרפיה על גיבור נערץ, אברהם-אברשה דוידוב שמו, אך אינו מצליח לעמוד בהתחייבות, ונתבע למשפט בגין הפרת חוזה. מועקתו של הסופר שנקלע בכף הקלע כה ריאליסטית ומשכנעת עד שהקורא חושב שאהרן מגד גופא, הוא ולא אחר, "נתקע" בעיצומה של המשימה, ולא עלה בידו להשלימה.

2 | צפייה בגלריה

אהרן מגד (צילום: טל שחר)

הסופר, גיבורו של מגד, נזכר בפגישתו הראשונה עם אברשה: "פתאום הופיע, פתאום נעלם, והותיר אחריו תמרת-אבק של געגועים, כמו פרש הנעלם בדהרה אל מעבר לאופק. [...] בערב שמענו את קולו מרחוק, מתגלגל, בודד וגאה, באיזה שיר רוסי זאבי, מצד המושבה הקטנה, מוכת-הירח". תיאורים יפים ועדינים כל כך עדיין לא פגשתי אז, אף שעד שנת 1965 כבר פירסמו רבים מסופרי דור תש"ח את מיטב ספריהם.

יונס נזכר בשיחותיו עם הפרש הבודד דוידוב, גיבור ראוי לשמו, אך גם בקי בספרות הרוסית הקלאסית והרומנטית שהמהפכה קטעה את הישגיה הגאוניים. ראוי לזכור ש'גיבור דורנו', הספר ש"נתקע" ולא הושלם, נושא את שמו של הרומן היחיד והמיוחד של לרמונטוב, שגיבורו ההולל פצ'ורין שוקע בהרס עצמי ומנסה להפיג את השיממון הבטלני שלו בפרשיות אהבהבים נלוזות. הספר – שהשפיע על עיצוב דמויותיהם של גונצ'רוב, טורגנייב וצ'כוב, והשפיע אפילו על סופרים מערביים נודעים כדוגמת ג'יימס ג'ויס ואלבר קאמי – זכה לחמישה תרגומים עבריים (בעת חיבור 'החי על המת' היה בידי מגד רק התרגום הראשון מאת דוד שמעונוביץ'-שמעוני).

ב"רפובליקה הספרותית" שלנו הטביע 'החי על המת' חותם מעניין: "מסובים היינו במרתף, החבורה כולה, חוגגים את הופעת החוברת הראשונה של 'סימן קריאה'". וראו זה פלא: בסוף 1972 יצאה החוברת הראשונה של כתב-העת 'סימן קריאה' של מנחם פרי שהיה בכ-20 שנות קיומו כתב-העת הנחשב ביותר ב"קריית ספר" העברית. הייתכן שיעקב שבתאי, מסופרי שנות ה-70, הושפע מדמויות הגברים הנהנתנים וקלי-דעת כדוגמת יונס רבינוביץ, גלגולן הבתר-מודרניסטי של דמויות כדוגמת פצ'ורין ואובלומוב מ"תור הזהב" של הקלאסיקה הרוסית?

אצל מגד אמורה הייתה הכותרת 'גיבור דורנו' להכתיר את סיפורו ההרואי של דוידוב. ואולם, מהלך הדברים השתבש בכל המישורים: בראיונות שעורך יונס עם מכריו של הגיבור נחשפת דמות שונה מן התדמית שנקבעה בציבור; ובמישור הפנים-ספרותי: לא הדמות ההרואית היא גיבורת הספר, אלא דווקא דמותו האנטי-הרואית של יונס. כל ציפיות הקורא נופלות באפקט-שרשרת, כשורה של קוביות דומינו.

יונס, כמו הסופר קל-הדעת של לרמונטוב וכמו אובלומוב של גונצ'רוב, אינו מצליח לעמוד בהתחייבויותיו. הוא מתמכר לטיפה המרה, מתגרש מאשתו ומבלה את זמנו ברומנים מזדמנים וקצרי-מועד. גיבוריו של מגד מתמזגים זה בזה, ודמותו של דוידוב תואמת מודלים אחדים (אין הוא יצחק שדה, כפי שחשבו המבקרים): בין ידידיו של אבי, בן דור המאבק על עצמאות ישראל, הכרתי לוחם שמעלליו וסגנונו דומים להפליא לאלה של דוידוב, אך שם משפחתו של הלוחם "האמיתי" ניתן ברומן לגיבור אחר. כיום, זיהויו של המודל אינו חשוב, לדעתי, כי כבר לא שרדו אנשים שהכירוהו. מכל מקום, מגד היטיב לתארו בחרט אָמן.

...

רוב ספריו של אהרן מגד משקפים את חייהם של אנשים אנטי-הרואיים העוסקים בספרות לענפיה: סופרים, חוקרים, מבקרים, עורכים, ארכיברים, ספרנים, וכדומה. 'החי על המת' הוא כמדומני ספרו הראשון שבו העמיד במרכז הזירה את עולם הספרות, על אורותיו וצלליו, אמיתותיו ונכליו. מגד מעולם לא ניסה להסתיר את מקורות ההשראה שלו, וכתב עליהם בגלוי. ב'החי על המת' ניכרת השפעת עגנון שהעניק לגיבוריו שמות אלגוריסטיים לרוב. גיבור 'החי על המת', למשל, קיבל את שמו של הנביא האנטי-הרואי, שברח מן השליחות (כשם שיונס בורח מן ההתחייבות שעליה חתם), ושמו של המו"ל קארפ קיבל את שמו של הדג היוצא לבלוע את הנביא המקראי. אברשה, כמו אברהם אבינו, עומד תחת כיפת השמיים וסופר את הכוכבים כבמעמד "ברית בין הבתרים", ושם משפחתו "דוידוב" מאזכר את מלחמת העצמאות כמלחמת דויד בגוליית (ומותח קו של אנלוגיה בין מרגמת ה"דוידקה" של קרבות 48' לקלע של דויד הנער, או ל"רוגטקה" שלו כבשירו של דן אלמגור 'הצלף הג'ינג'י'). מקפקא נכנסו ל'החי על המת' גם המשפט ומשפטניו וגם המקק הגדול שאהובה, אשתו-גרשתו של יונס, מגלה בחדרו.

גיבוריו הראשיים של אהרן מגד הם לרוב טיפוסים אנטי-הרואיים העוסקים בעולם הספרות לענפיו, ובכך אין לו מתחרה בספרות העברית, לסוגיה ולדורותיה. אמנם יצירות שגיבורן הוא סופר (בכל משמעה של המילה) מצויות כבר אצל ברדיצ'בסקי ('גרי רחוב'), ביאליק ('סוחר'), 'איש הסיפון'), ו"ח ברנר ('שכול וכישלון'), ש"י עגנון ('אגדת הסופר'), ועוד. אולם, במסכת יצירתו של מגד תופסות דמויותיהם של סופרים קשת רחבה במיוחד, הנמתחת מ'החי על המת' ועד 'עשרת הימים הנוראים' (2010), דווקא גיבור ספרו האחרון של מגד – 'קברות התאוה' (2013) – אינו סופר אלא איש נדל"ן הנמשך אל הקרקע, ולא אל שמי הספרות. המשיכה אל האדמה בשנת פטירתו, סמלית אף היא.

לא מקרה הוא שמגד כתב על סופרים ועל אנשי ספר: הוא ורעייתו אידה צורית (בת ה-100!) הקימו במרוצת השנים את "האימפריה הספרותית" – הגדולה ביותר בארץ, ואולי בעולם כולו. ידועים בארצות המערב זוגות ספרותיים כגון הסופר היהודי פול אוסטר, ורעייתו הסופרת סירי הוסטוט. ישנן גם משפחות סופרים נרחבות יותר, אך אין כמדומני תופעה הדומה לזו של משפחת הסופרים לבית מגד.

אהרן מגד עצמו חיבר עשרות ספרים שתורגמו לעשרות שפות, וגם אחיו, מתי מגד, היה סופר חשוב ופרופסור לספרות ולתיאטרון. בניהם של אידה (פרוזאיקנית ומשוררת מוערכת בזכות עצמה) ואהרן מגד הם הסופר איל מגד, מחברם של 24 ספרי שירה וסיפורת, וההיסטוריון פרופ' עמוס מגד מאוניברסיטת חיפה, המספר את הנרטיבים של השבטים האינדיאניים באמריקה. איל מגד נשוי לסופרת צרויה שלו, שחיברה עשרה ספרים נודעים, בתו של מבקר הספרות יצחק שלו ואחותו של הסופר והמתמטיקאי ענר שלו, הנשוי לחוקרת הספרות הקדומה דנה (לבית דים-גולדברג). צרויה היא אחייניתו של הסופר יצחק שלו ובת-דודתו של הסופר מאיר שלו, וגם אם שכחתי בטעות מישהו מן הגלריה המפוארת הזאת, ניתן להבחין על נקלה שמדובר במשפחה הניצבת בחזית הספרות העברית זה כשלושה דורות, והיא מרימה לה בקביעות תרומה נכבדה ורבבת-ערך.

ואולם, דומני שאהרן מגד – בנו של מורה לעברית – עסק כל ימיו באנשים המוצאים את פרנסתם מ"קריית ספר" העברית לא רק משום שהמסדרונות של מערכות העיתונים והוצאות הספרים היו נהירים לו יותר מאשר חוצות העיר, ולא רק משום שמשפחתו המורחבת הוציאה לפחות ספר אחד בכל שנה קלנדרית, אלא משום שהדילמות של הסופרים מורכבות ומעניינות יותר מאלה של הספרים במספרות. ב'החי על המת' העלה מגד אחדות מהסוגיות המעסיקות כל האוחז בעט סופרים.

וזוהי בדיוק הסיבה שגורמת לי לחזור שוב ושוב ולקרוא בספר הפשוט והמורכב הזה, ש-61 שנים חלפו מיום פרסומו וטעמו לא התפוגג. כשגולל את גורלו של יונס, שברח מן השליחות שהוטלה עליו כמו יונה הנביא, העלה מגד סוגיות שאולי העסיקו כבר את גיבוריו של הומרוס הקדמוני בעת יציאתם למסע בים סוער, או למסע בחיים הסוערים כים אינסופי. הסוגיות רבות מספור, ומתוכן אתמקד באחת: זו המעמידה במרכז את הסופר המשכיר את עטו (ובימינו, את מקלדתו) לבעלי המאה.

איני מדברת על פרנסה קבועה, אלא על מענקים ו"כיבודים" למיניהם: לפעמים מדובר באילוצים כלכליים, שאינם מאפשרים לסופר לסרב למשרת "משורר החצר" המוצעת לו, ולפעמים התיאבון לממון, לכבוד ולשררה, משכיח ממנו את ייעודו האמיתי. אני קוראת את 'החי על המת' שוב ושוב כדי להיזכר שאסור לאדם יצירתי ללכת שבי אחרי הפיתוי הקל המדיח אותו לקבל מענק, מקדמה, תקציב מחקר, וכדומה, ולהתחייב להגיש את פרי-עטו בתאריך שנקבע מראש, ביחד עם דו"ח כלכלי לקרן הנדיבה שהעניקה את התקציב.

...

החיים מלמדים שצדקו חז"ל בעת שקבעו ש"אין הברכה שרויה אלא בדבר הסמוי מן העין" (תענית ח, ב). ולכך שני טעמים, לכל הפחות: האחד כרוך בסכנת הפלגיאריזם: בעת שיצירתו של סופר, או הצעת המחקר של חוקר, נשלחת אל הלקטורים למיניהם, כדי לקבל מהם חוות דעת, קנייניו הרוחניים נחשפים לעין זרה, ומחוויה-הדעה עלולים לנכס לעצמם את גילוייו ורעיונות המקוריים (וכבר היו דברים מעולם). יתר על כן, בחשיפה המוקדמת יש גם משהו הדומה ל-spoiler המקלקל לקהל את ההנאה מן המסתורין. היה מי שהשווה את היצירה לבושם יקר הנתון בכלי סגור. אם ייפתח מכסהו מפעם לפעם, יתנדף חלק מן הבושם, עד שתכולת הכלי תתאייד לגמרי.

אכן, בחשיפת התכנים והרעיונות לפני שהושלמו נגרמת לסופר, או לחוקר, סכנת ההתאיידות, ועליו להגן על היצירה מפני בוזזיה ומבזיה. ואף זאת: ברגע שהרעיונות יוצאים לרשות הכלל לפני שקרמו עור וגידים, עלול הכותב להישאר בלי מוטיבציה להשלימם (והוא אף מתקשה להטיל בהם שינויים). חשיפת חלקים מהספר או המחקר עלולה להפגיש את הקוראים והמבקרים עם "חצי עבודה", והם עלולים להשמיע ספקות ולרפות את ידי הכותב. יוצא אפוא שגם מן הבחינה המעשית וגם מן הבחינה הפסיכולוגית מומלץ לשמור את כתב היד סמוי מן העין. לפיכך, אני חוזרת וקוראת את 'החי על המת', שמזכירני להיזהר מפיתויים ושלא להגיש מועמדות למענקים התלויים בחוזה התחייבות בגין ספרים שטרם הושלמו. מגד היה צעיר מילדיי כשלימדני את הלקח החשוב הזה, ואני מקבלת אותו בתודה ובהכנעה, כי כמוהו כעץ ירוק-עד שלא ידהה לעולם. •